

Галина СТАРОДУБЕЦЬ
(Біла Церква, Україна)

**Висвітлення
суспільно-політичної ситуації
в західних областях України в 1944 р.
крізь призму архівних документів**

Перша половина 1944 р. для західних областей України була періодом визволення від німецьких окупантів та відновлення радянської влади. Особливості протікання військово-політичних процесів, що мали місце у цьому регіоні впродовж 1939–1944 рр. (насамперед, йдеться про діяльність обох ОУН (Організація українських націоналістів), національних збройних формувань, українсько-польське протистояння, боротьбу проти радянських партизанів тощо), не могли не відобразитися на загальній картині суспільно-політичної ситуації краю. Основними суб'єктами її формування виступали, з однієї сторони, представники радянської держави – працівники більшовицько-радянських органів влади, силових структур та ін., а з іншої – національно-самостійницький рух, представлений, головним чином, УПА (Українська повстанська армія) та ОУН(б) (Організація українських націоналістів (бандерівці)). Кожна з них намагалася легітимізувати свою присутність на території, використовуючи для цього арсенал найрізноманітніших засобів, як збройно-силового, так і агітаційно-пропагандистського характеру. Одним із безпосередніх об'єктів інтересу антагоністичних сторін виступало місцеве населення. Саме його позиція в 1944 р. впливала на ступінь суспільно-політичної напруги в регіоні. Суть проблеми полягала в тому, що мешканці краю під впливом подій, що в калейдоскопічному форматі змінювалися навколо них, більшою мірою усвідомлювали себе активними суб'єктами повстанського запілля, ніж громадянами радянської держави. Такого роду роздвоєність суспільної свідомості якраз і була характерною для західних областей України в середині 40-их років ХХ ст.

Мета нашої статті полягає у тому, щоб на підставі архівних документів, по-перше, проаналізувати загальну картину суспільно-

політичної ситуації в західноукраїнському регіоні у 1944 р., по-друге, визначити як впливала на її формування кадрова політика більшовицько-радянської влади, здійснювана тут в означений період.

Джерельну базу досліджуваної проблеми складають документи та матеріали, які умовно можна поділити на дві основні групи: радянські та оунівського підпілля. З останніх найбільший інтерес для нас представляє комплекс документів ОУН(б) і повстанського запілля, які, згідно класифікації, запропонованої київським дослідником В. Ковальчуком [1], відносяться до агітаційно-пропагандистських та внутрішньогалузевої групи. Переважну більшість з них складають інформаційні вістки, повідомлення, огляди подій, відомості з терену, звіти низових ланок Організації. Наприклад, звіт курінного політвиховника «Криги» з рейду відділів 1122 і 1010 від 8.09.1944 р. [2, арк.11–12], місячний розвідний звіт від 1.11. до 30.11 1944 р. з округи Калуш [3, арк.1–5], звіт «Вишитого» за 7.10.1944 р.[4, арк.75–76], вісті з терену за листопад 1944 р. (Радехівщина, Щиреччина, Яворів) [5, арк.145–147], вісті з Березанської округи від 1–15.10.1944 р.[6, арк.167–169], вісті з терену 15.03.–31.03.1944 р. Тернопільщина. Березанська округа [7, арк.132–137], вісті з терену 15.04.–31.04.1944 р. Львівщина [8, арк.52–55] та інші. Більша частина документів цієї групи зберігається у фондах Центрального державного архіву вищих органів влади в Україні та галузевому Державному архіві служби безпеки України.

Автори «вісток» і «звітів», як правило, надавали керівним органам інформацію про стан справ у тому чи іншому населеному пункті чи в цілому по регіону. Вона включала в себе дані про національний склад мешканців села чи району, їх політичні вподобання, перелік масових заходів (митингів, різноманітних свят тощо), організовуваних як оунівцями, так і представниками радянської влади. Інформаційні повідомлення першої половини 1944 р. містять дані про пересування німецьких і радянських військ окремими населеними пунктами, особливості проведення мобілізаційних акцій в районах Західної України. Ця група документів є дуже важливою для розуміння специфіки формування суспільних настроїв у краї. Вони, зокрема, дають уявлення про масштаби та динаміку залучення місцевого населення до повстанської боротьби на Волині та Галичині, причини розгортання масового антирадянського руху Опору відразу після визволення регіону від німецьких окупантів.

Так, архівні матеріали засвідчують, що в своїй масі галицьке населення (принаймні окремі його категорії, як-от заможне селянство, духовенство, частина інтелігенції) не було готовим беззастережно

прийняти радикальні методи боротьби, пропоновані бандерівцями. Здебільшого воно займало вичікувальну позицію, причому загальна картина суспільно-політичних настроїв населення Галичини не зазнала кардинальних змін і наприкінці весни 1944 р. Проте певна морально-психологічна переорієнтація спостерігалася.

У цьому контексті при визначенні мотивації цієї групи населення для нас особливо цінним був політичний звіт за березень-квітень з Дрогобиччини, побудований у формі аналітичної записки. Автор документу не обмежився сухою інформацією про події, а зробив аналіз суспільно-політичної ситуації в конкретному регіоні та основні чинники, що мали безпосередній вплив на її формування. В ньому, зокрема, відображено причини, що спонукали галицьку інтелігенцію, котра донедавна піддавала критичним сумнівам доцільність розгортання збройного руху Опору і стояла на позиції лояльно-поміркового ставлення до існуючої влади, шукати контактів з оунівським підпіллям. З певним засудженням автором виділяються корисливі мотиви ініціаторів такої співпраці:

«Вони навернулись тільки бачучи, що провалюється одне корито, завчасу шукають іншого, як не корита, то бодай щось в роді того (схоронення для рідні, допомога в транспорті, ну і багато інших філантропічних вчинків. Багато є таких, що ... нарікають на організацію, що вона не опікується інтелігенцією, не дала точних інформацій, що робити, не помагає і т.д.. Дивно і смішно виглядає оцей їхній патріотизм, революційність та ідейність, немовби Україну будувати і за неї гинути мали селянсько-робітничі маси і всі інші, тільки не вони. Немовби їх завдання – приглядатись, осуджувати, обвинувачувати, а опісля хіба тільки панувати при повному кориті у вільній Українській Державі» [9, арк.2].

Даний, та низка документів такого ж походження [10] дали підстави для висновку, що національна еліта під впливом зовнішніх обставин відчула об'єктивну необхідність гуртувати сили навколо найбільш потужного на той час політичного центру – УПА та ОУН(б).

Загалом суспільні настрої, зокрема у галицькій частині Західної України, в першій половині 1944 р. вирізнялися строкатістю – одна частина населення беззаперечно підтримувала український повстанський рух, інша намагалася зайняти максимально нейтральну позицію і тільки незначна частина однозначно визначилася на користь служіння радянській владі. Позитивні зміни на фронті на користь радянської

сторони, зумовлені масовим наступом Червоної армії, детермінували зміну суспільних настроїв.

Архівні документи як оунівського так і радянського походження зафіксували чимало прикладів посилення антирадянських настроїв, що вилилися у масовий спротив місцевого населення радянській владі. У фондах Тернопільського обласного архіву зберігаються довідки, доповідні записки начальників та уповноважених райвідділів НКВС, різного рангу керівників місцевих партійних комітетів, у яких наводяться факти не тільки збройного, але й пасивного опору владі на рівні окремих сіл [11]. Важливість цих документів полягала, насамперед, у тому, що вони дають можливість подивитися на одні й ті ж події очима обох антагоністичних сторін.

З метою запобігти зростанню протестних настроїв серед населення західноукраїнського регіону радянська влада акумулювала тут максимум свого ресурсу, в першу чергу – силового та пропагандистського, що спричинило критичне загострення суспільно-політичної ситуації в краї. Йдеться не тільки про силове протистояння (збройного підпілля й УПА проти озброєних підрозділів відповідних державних силових структур), але й про конфлікт соціального характеру. У своєму бажанні нав'язати сталінську ідеологію соціальної організації суспільства, стрижневою лінією якої “була зневага до особистості, абсолютизація лжеколективістських начал соціальності, трактовка людини як «гвинтика» великого соціального механізму «диктатури пролетаріату»” [12, с.287], представники більшовицько-радянської влади грубо і почасти жорстоко руйнували традиційно усталені морально-етичні норми співжиття західноукраїнської громади.

У суто імперських традиціях почалося активне втілення у практику життя римського принципу «Divide et impera» («розділяй і володарюй»). Оскільки використати традиційний для більшовизму поділ суспільства за класовою ознакою – на експлуататорів та експлуатованих – не видавалося за можливе (по-перше, рівень майнового розшарування західноукраїнського населення був дуже низький, по-друге, процес втілення принципу «соціальної рівності» в життя вже був «успішно» реалізований в період радянзації краю 1939–1941 рр.), то «полювання на відьом» здійснювалося здебільшого під політичними гаслами.

Переслідуванню піддавалися всі, хто був запідозрений у співпраці з окупантами, в першу чергу – учасники та симпатичні оунівського підпілля та УПА. Хоча населення Західної України психологічно було готове до зустрічі з радянською владою, проте розмах здійсню-

ваних нею репресій вражав своїми масштабами. Як стверджували очевидці,

“перші місяці більшовицького побуту були жахливі: велике перенасичення в терені війська, масові облави, арешти, вішання, мордування, знищення, насилування жінок, евакуація, насильна мобілізація” [13, арк.19].

Усе це загалом справляло вкрай гнітюче враження на місцеве населення.

Можливо дещо опосередковану, але без сумніву надзвичайно важливу роль у загальному процесі формування суспільно-політичної ситуації в регіоні відіграла кадрова політика, здійснювана тут офіційною владою в означений нами період. У перші місяці 1944 р., тобто напередодні вступу частин Червоної армії на територію західних областей України, проблема реконструкції тут радянської політичної системи стояла надзвичайно гостро.

На початку 1944 р. відповідним рішенням ЦК КП(б)У у Ровенській, Волинській, Тернопільській, Львівській, Дрогобицькій, Станіславській областях було відновлено обкоми компартії, облвиконкоми і обкоми комсомолу. Оскільки саме ці структури формували основу радянської політичної системи, були її наріжним каменем, то підбору кадрів на посади у радянсько-партійні органи влади керівництво держави і республіки приділяло багато уваги. В першу чергу це стосувалося представників вищого ешелону регіональної влади (секретарів обкомів, райкомів, міськкомів КП(б)У, голів райвиконкомів та ін.), кандидатур, які повинні були відповідати не стільки професійним характеристикам, скільки морально-етичним нормам «відданого борця за світле комуністичне майбутнє».

На найвищому рівні було прийнято рішення про максимальне залучення на керівні посади більшовицько-радянських органів влади у західні області України колишніх членів радянських партизанських загонів та спеціалістів, відряджених (так званих, «командировочних») з інших регіонів України. Найбільш повну інформацію про їх кількісний склад, національність, освітній рівень можна знайти у фондах обласних архівів та ЦДАГО України. Періодично секретарі з кадрів обласних партійних комітетів готували довідки, в яких аналізували стан кадрового забезпечення на місцях. Наприклад, у документі, підготовленому на ім'я М. Хрушова «Про стан у районах Тернопільської області, визволених від німецької окупації», вказувалося, що туди

“на 10.03.1944 р. відправлено для роботи відповідальних партійних, радянських і господарських працівників – 29 чоловік. З них, виконуючих обов’язки секретарів райкомів КП(б)У – 7, виконуючих обов’язки голів виконкомів депутатів трудящих – 7, а решта – на різні керівні роботи в районах” [14, арк.1-2].

Впродовж наступного місяця ситуація дещо покращилася. Принаймні, у квітні секретар із кадрів Тернопільського ОК КП(б)У Зозулев у довідці «Про стан комплектування керівними кадрами обласних організацій, районних комітетів КП(б)У і райвиконкомів депутатів трудящих» інформував секретаря ЦК Кириченка про те, що

“станом на 25.04.1944 р. укомплектовано першими секретарями 26 райкомів КП(б)У, другими – 28 райкомів і секретарів РК КП(б)У по кадрах – 17. Головами райвиконкомів укомплектовано 29 районів. Загалом комплектування обласних організацій іде вкрай повільно” [15, арк.57–58].

Зі схожими проблемами зіткнулося керівництво й інших західних областей України. Досить повну інформацію про кількість і особливості розстановки кадрів у Львівській області можна почерпнути з «Довідки про наявність та розстановку керівних партійних, радянських і господарських кадрів Львівської області станом на 15.04.1944 р.» [16, арк.1–10]. На відміну від своїх колег з інших областей, керівництво Станіславської області визнавало відсутність у регіоні

“бази для підбору і висування людей на керівну партійну, радянську і господарську роботу. Всі наші організації, – вказувалося в одному з документів, – комплектуються виключно за рахунок присланих ЦК КП(б)У і наркоматами, враховуючи, що ці кадри присилаються в дуже обмеженій кількості, обком особливу увагу приділяє їх правильній розстановці і вивченню” [17, арк.4].

Автор «Довідки про наявність та розстановку керівних партійних, радянських і господарських кадрів Станіславської області станом на червень 1944 р.», дає доволі детальну характеристику кадрового десанту зі Східної України [18, арк.1–10]. Аналіз вміщеної у документі інформації дозволяє зробити висновок, що переважаюча кількість відряджених на роботу за національністю були українці, віком від 25 до 40 років, члени ВКП(б), із середньою освітою.

Загалом у 1944 р. органи більшовицької влади на місцях відчували не тільки гостру нестачу спеціалістів-професіоналів, а, в першу чергу, членів більшовицької партії, приналежність до якої була однією з умов призначення на номенклатурну посаду. Логічність такого висновку підтверджує зміст виступів учасників наради секретарів райкомів КП(б)У з кадрів, що відбулася 2-3 червня 1944 р. в Ровенському обкомі КП(б). Лейтмотивом усіх доповідей були слова Сталіна, процитовані одним з виступаючих: «Правильно підбирати кадри і правильно розставляти їх на роботі – це значить підбирати працівників, по-перше, за політичною ознакою, тобто, чи заслуговують вони політичної довіри, по-друге, за діловою ознакою, тобто чи придатні вони для такої-то конкретної роботи» [19, арк.63]. Тому-то й не дивно, що на фоні фактично повної відсутності фахівців з різних галузей господарства (в тому числі, й керівної ланки) представники райкомів висловили думку звернутися до ЦК КП(б)У з проханням посприяти у наданні допомоги

«в першу чергу, такими кадрами, як лектори, заввідділами пропаганди, агітатори, заввідділами обкому, міськкому і РК КП(б)У, секретарі райрад» [20, арк.5].

Зі зрозумілих причин ключові посади регіонального масштабу априорі не могли займати вихідці з місцевого населення, оскільки, з точки зору радянської влади, його представники не витримала випробування на політичну зрілість, «заплямувавши» себе прямою чи опосередкованою участю в оунівському підпіллі та УПА. Тому основну частину керівних кадрів 1944–1945 рр. у західних областях України складали колишні члени радянських партизанських загонів та приїжджі зі Східної України.

Згідно офіційної статистики, поданої в авторитетних радянських джерелах, тільки впродовж двох повоєнних років (до середини 1946 р.) в західні області УРСР зі східних та інших республік Радянського Союзу було відряджено понад 86 тисяч партійних, радянських працівників, спеціалістів промисловості, сільського господарства, системи народної освіти, охорони здоров'я, культурно-освітніх закладів [21, с.71]. Про кількість таких працівників на середину 1944 року свідчать дані, розміщені в *Таблиці 1*.

**«Інформаційна записка
організаційно-інструкторського відділу ЦК КП(б)У
про господарсько-політичне становище» [22, арк.2].**

Область	Разом партійних працівників	Зокрема		Радянські працівники
		Секретарів РК КП(б)У	Зав. орг.-інструкторськими відділами	
1. Волинська	71	47	2	32
2. Дрогобицька	31	12	3	4
3. Львівська	89	35	7	13
4. Ровенська	86	64	–	25
5. Тернопільська	120	51	13	22
6. Станіславська	129	34	14	15
Разом	526	243	39	111

Як видно з таблиці, левову частку відряджених на роботу до західних областей України склали партійні працівники (їх майже в 5 разів більше, ніж радянських). Саме на них покладалося завдання здійснювати загальне керівництво процесами відбудови зруйнованого господарства; боротьби зі збройним антирадянським національним рухом Опору та насадження комуністичної ідеології.

Проте далеко не завжди вони могли впоратися з покладеними на них обов'язками. Причин цьому було декілька. По-перше, часто на відповідальних посадах виявлялися професійно некомпетентні, безініціативні люди, основним критерієм відбору котрих нерідко виступав зовнішній формальний чинник – належність до лав ВКП(б). Це було однією з низки причин низької ефективності роботи місцевої влади. Проте оперативно замінити таких посадовців на більш якісних професіоналів у 1944 – першій половині 1945 рр. не було можливості. І тільки з другої половини 1945 – на початку 1946 рр. республіканська і місцева влада змогла більш об'єктивно і неформально підійти до вирішення проблеми кадрів, про що свідчать протоколи окремих засідань бюро комітетів КП(б)У західноукраїнських областей, присвячені роз-

гляду питань про підготовку, підбір і розподіл керівних партійних і радянських кадрів [23].

Ще однією причиною низької ефективності праці номенклатурних працівників було те, що більшість із числа відряджених змінювали місце роботи не з власної волі, а за наказом Партії, тому, вважаючи себе у тимчасовому відрядженні, відповідно їй поводитися. Вони не переймалися глибоко проблемами краю: чи то соціально-економічного, чи політичного характеру. Місцеве населення сприймалося ними мало не як аборигени, тому переважна більшість з них не обтяжувало себе вивченням української мови та культурних традицій. Звідси – прояви взаємної підозрілості, недовіри, що, підсилювані актами терору та тотальних репресій з обох сторін, легко переростали у ворожість, які безпосередньо позначалися на загальній суспільно-політичній ситуації.

Багато було й таких, які усіма правдами і неправдами намагалися втекти з “бандерівського” краю. З цього приводу секретар Тернопільського обкому КП(б)У Компанець в листопаді 1944 р. доповідав у Київ:

“За останній місяць почастішали випадки дезертирства відповідальних партійних і радянських працівників, направлених ЦК для роботи в область. Так, з числа присланих з парткурсів Запорізької і Вінницької областей, відразу дезертирувало 10 чоловік. Окремі комуністи, що прибули в область, ведуть себе зверхньо і часто виїжджають назад до Києва чи в область, звідки приїхали. Так, відряджений на роботу голови райвиконкому т. Олійник К.А., отримавши призначення головою Шумського райвиконкому в район не поїхав, а повернувся назад” [24, арк.148].

Як засвідчують архіви, такі випадки були непоодинокими в усіх західних областях і сприяли формуванню в свідомості місцевого населення негативного образу «східняка».

Отже, аналіз джерельної бази з визначеної нами проблеми дає підстави зробити декілька узагальнюючих висновків. По-перше, єдиного джерела, в якому б всебічно характеризувалася суспільно-політична ситуація в західноукраїнському регіоні у 1944 р. немає. Більш-менш об’єктивну схему процесу його формування можна накреслити шляхом співставлення оунівських та радянських документів, нерівномірно представлених в центральних архівах (ЦДАГО і ЦДАВОВ) України та обласних – Львівському, Тернопільському Івано-Франківському, Рівненському та Волинському. Безпосередній вплив на характер суспільно-політичної ситуації в західних областях УРСР мала кадрова

політика радянської влади. У 1944 р. вона була не зовсім послідовною, дещо хаотичною і, як наслідок, – несла за собою великі людські втрати в особі місцевого керівництва рівня окремих сіл (здебільшого голови та секретарі сільрад) і районів. Основним джерелом кадрового поповнення більшовицько-радянських органів влади виступали відряджувані за цільовим направленням з інших регіонів країни. Їх діяльність, а подекуди і бездіяльність, викликала гостре несприйняття з боку місцевого населення і почасти виступала генератором загострення суспільно-політичної ситуації.

Джерела та література

1. Ковальчук В. Види документів мережі ОУН (б) і Запілля УПА на Волині та Поліссі у роки Другої світової війни // http://www.archives.gov.ua/Publicat/Studii/Studii_2005.13.07-11.php;
2. Центральний державний архів вищих органів влади і управління в Україні (ЦДАВОВ України). ЦДАВОВ України. – Ф.3836. – Оп.1. – Спр.14. – Арк.11-12.
3. ЦДАВОВ України. – Ф.3836. – Оп.1. – Спр.69. – Арк.1-5.
4. Державний галузевий архів Служби Безпеки України. – (ДГА СБ України). – ФДВ 376. – Т.62. – Арк.76-77.
5. ДГА СБ України. – ФДВ 376. – Т.79. – Арк.145-147.
6. ДГА СБ України. – ФДВ 376. – Т.75. – Арк.167-169.
7. ДГА СБ України. – ФДВ 376. – Т.75. – Арк.132-137.
8. ДГА СБ України. – ФДВ 376. – Т.79. – Арк.52-55.
9. ЦДАВОВ України. – Ф.3833. – Оп.1. – Спр. 150. – Арк. 2.
10. ЦДАВОВ України. – Ф.3833. – Оп.1. – Спр. 151. – Арк. 31; ЦДАВОВ України. – Ф.3833. – Оп.1. – Спр. 14. – Арк. 50-53; ЦДАВОВ України. – Ф.3836.– Оп.1. – Спр. 64.– Арк. 30-33.
11. Державний архів Тернопільської області (ДАТО). – Ф. 21 – Оп.-1 – Спр.5 – Арк.6-8; ДАТО. – Ф. 24 – Оп.-1 – Спр.14 – Арк.12-13; ДАТО. – Ф. 24 – Оп.-1 – Спр.14 – Арк. 10-11.
12. Україна: проблеми самоорганізації / В. Кремень, Д. Табачник, В. Ткаченко. – К., 2003.– Т.1.
13. ЦДАВОВ України. – Ф.3833. – Оп.1. – Спр.156.
14. ДАТО. – Ф. П-1 – Оп.-1 – Спр.101 – Арк.1-2
15. ДАТО. – Ф. П-1 – Оп.-1 – Спр.101 – Арк.57-58.
16. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України). – Ф.1. – Оп.45. – Спр.963. – Арк.1-10.
17. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.45. – Спр.962.
18. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.45. – Спр.962. – Арк.1-10.

19. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.45. – Спр.961.
20. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.45. – Спр.961.
21. Історія Української РСР – К.,1979. – Кн.1.
22. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.46. – Спр.301.
23. ДАТО. – Ф. П-1 – Оп.-1 – Спр.467 – Арк.1-150; ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.45. – Спр.345.
24. ДАТО. – Ф. П-1 – Оп.-1 – Спр.101.

Галина Стародубець (*Біла Церква, Україна*) **Висвітлення суспільно-політичної ситуації в західних областях України в 1944 році крізь призму архівних документів**

У статті на підставі архівних документів аналізуються основні чинники, що впливали на формування суспільно-політичної ситуації в західноукраїнському регіоні у 1944 р. Також визначено, яким чином на її формування впливала кадрова політика більшовицько-радянської влади, здійснювана тут в означений нами період.

Ключові слова: західноукраїнський регіон, суспільно-політична ситуація, ОУН, радянська влада, номенклатура

Галина Стародубец (*Белая Церковь, Украина*) **Освещение общественно-политической ситуации в западных областях Украины в 1944 году сквозь призму архивных документов.**

В статье на основании архивных документов анализируются основные факторы, оказавшие влияние на формирование общественно-политической ситуации в западноукраинском регионе в 1944 г. Также определено, каким образом на ее формирование повлияла кадровая политика большевистско-советской власти, осуществляемая здесь в этот период.

Ключевые слова: западноукраинский регион, общественно-политическая ситуация, ОУН, советская власть, номенклатура

Galina Starodubets (*Bila Cerkva, Ukraine*) **Elucidation of socially-political situation on the territory of western regions of Ukraine in 1944 with the help of the documents from the archives.**

In the article, based on the documents from the archives the main factors, which influenced the forming of socially-political situation on the territory of western regions in 1944, are analyzed. It is also defined how the human resources management of Bolshevik-soviet power, which was realized here during the determined period, influenced the formation of this situation.

Key words: Western Ukrainian region, social-political situation, OUN, soviet power, nomenclature.